

DOI: 10.31648/pw.10183

JAN SZCZEPAŃSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6430-4092>

University of Warsaw

MARTA SZCZEPAŃSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5769-407X>

University of Warsaw

POLSKIE WĄTKI KOMMEMORATYWNE W UKRAIŃSKIEJ POLITYCE PAMIĘCI NA PRZYKŁADZIE NAZW ULIC MIAST OBWODOWYCH GALICJI WSCHODNIEJ PO 1991 ROKU

Polish commemorative threads in Ukrainian politics of memory – on the example of street naming of oblast cities in Eastern Galicia after 1991

Abstract: This article presents Polish naming threads among the streets of the largest cities in Eastern Galicia – Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil after 1991. Before World War II these were Polish voivodeship cities, culturally dominated by Poles and Jews. Nowadays they are dominated by Ukrainians, who for the last 30 years have been trying to form their ambiguous historical policy. The politics of memory in these cities are conducted in two ways – on the one hand, they are shaping the symbolic landscape based on commemorating figures, organisations, dates or incidents related to Ukrainian nation-building processes, and on the other hand, they are returning to the multicultural heritage. A relevant thread are the names of streets and squares commemorating persons and organisations connected with Polish culture, which are still functioning and their number is increasing. The text indicates the reasons for this phenomenon, as well as the social and political implications arising from it.

Keywords: Galicia, urbanonym, politics of memory, ukrainization, desovietization

Wstęp

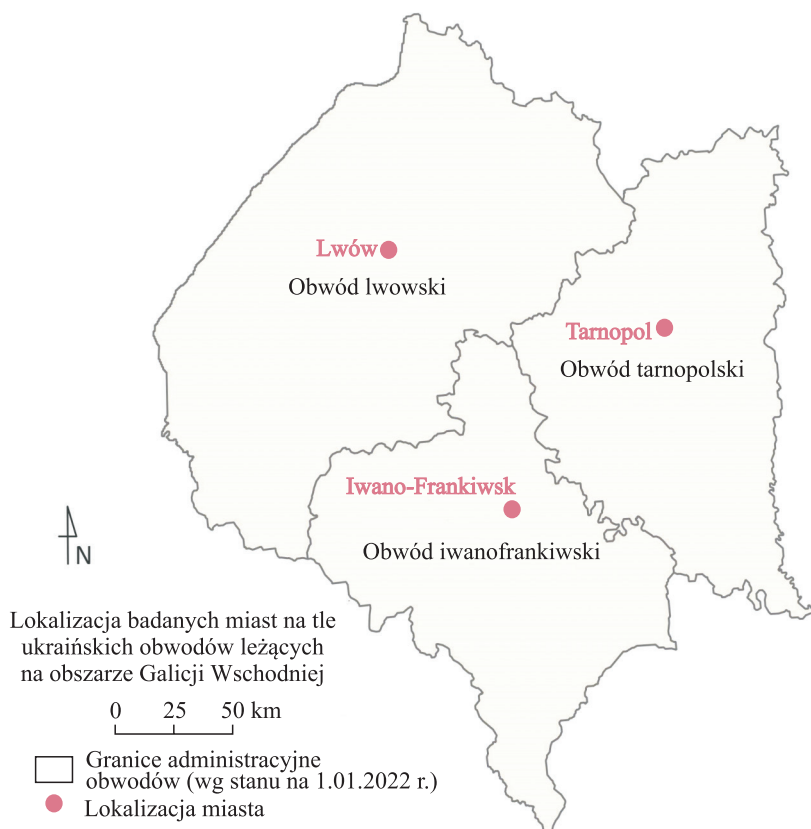
W wielu krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce i Ukrainie, popularne we współczesnym dyskursie o interpretacji historii są wydarzenia związane z obiema wojnami światowymi oraz okresem powojennym aż do rozpadu ZSRR w 1991 r. (Olędzka 2017, 337). Uwzględniane są one w prowadzonej przez poszczególne państwa polityce pamięci (odróżnianej przez autorów niniejszego

tekstu od polityki historycznej), polegającej na wielotorowych działaniach w zakresie kształtowania świadomości historycznej narodu w kierunku politycznym, kulturowym (przy tworzeniu własnego dziedzictwa i tożsamości), medialnym (w zakresie wzmocnienia dyskursu publicznego) i edukacyjnym (w celu zwiększenia świadomości i wiedzy historycznej) (Korzeniewski 2008). Jednym z wielu jej narzędzi jest materializacja wyrazów pamięci o przeszłości w przestrzeni miejskiej, będącej nośnikiem informacji o różnym charakterze. Spośród obiektów przestrzennych na wyróżnienie zasługują te pełniące funkcje memoryzujące lub memoryzująco-ideologiczne, czyli m.in. budynki (np. muzea, instytuty pamięci), pomniki (m.in. obeliski, rzeźby, popiersia), tablice pamiątkowe, murale i malowidła. Pokrewnym przykładem elementu kultury zawłaszczonego na potrzeby manifestowania pamięci o przeszłości jest toponimia (nazwy ulic, osiedli, dzielnic, miast itd.) (Szpociński 2008).

Praktyka upamiętniania wydarzeń czy honorowania osób miejskim nazewnictwem rozwinęła się dopiero w XIX w. i utrzymała się później (Kaltenberg-Kwiatkowska 2011, 146-147). Używanie urbanonimii, czyli według A. Czerny (2011, 15) miejskich nazw własnych ulic, placów, parków itp., jako narzędzia w kreowaniu krajobrazu symbolicznego jest współcześnie istotnym elementem polityki pamięci danej władzy. Wszystkie pamiątkowe nazwy odwołujące się do elementów kultury mogą budować pewien przekaz narracyjny, wspierać ideologiczny konstrukt i w sposób mimowolny wpływać na postrzeganie rzeczywistości przez osoby przyswajające te treści. Działania te są najbardziej widoczne w dużych ośrodkach miejskich będących często przestrzeniami międzykulturowej wymiany i kulturotwórczymi. Cecha ta umożliwia miastom kreowanie i utrzymywanie ciągłości pamięci o przeszłości według ustalonego kursu (Schindler 2011, 282-283). Upamiętnione w ten sposób osoby, organizacje, wydarzenia historyczne czy daty ważne dla danego narodu stawały się odtąd jednowymiarowymi symbolami, odzwierciedlającymi aksjologię danej społeczności (Szacka 2006, 410). W przypadku zamieszkiwania pewnego obszaru przez narody o odmiennej interpretacji przeszłości (co zachodzi zwłaszcza na styku kultur, narodów, języków czy tradycji), nierzadko będące wobec siebie w niechętnych lub wręcz wrogich stosunkach, urbanonimia i cała polityka pamięci stają się jednym z elementów wzajemnego antagonizmu, a nawet konfliktu.

Kształtowanie miejskiej przestrzeni pamięci opiera się na zasadach kierowania i decydowania o jej kształcie przez jej zarządcę i ideologię, którą się kieruje. Radykalna zmiana władzy w konsekwencji implikować może równie znaczącą zmianę nazewnictwa miejskiego, począwszy od transformacji języka i alfabetu (jeżeli jest inny), w jakim nazwy są sporządzone, aż do ich całkowitej wymiany. Tego typu sytuacje mają miejsce na licznie występujących pograniczach kulturowych, gdzie dochodzi do cesji terytorialnych, zmian ustrojowych, a w XX-wiecznej Europie Środkowo-Wschodniej także do masowych przesiedleń ludności. Jednym z takich

pograniczy jest teren Galicji Wschodniej¹ będącej do końca II wojny światowej wielokulturowym obszarem zamieszkiwanym w większości przez Polaków, Ukraińców i Żydów. Pod względem populacji Polacy i Żydzi dominowali zazwyczaj w miastach, a Ukraińcy na terenach wiejskich. Po 1945 r. doszło do gwałtownych przemian w strukturze etnicznej – zniknęła niemal cała diaspora żydowska, a także dotychczas dominująca kulturowo ludność polska. Celem niniejszego tekstu jest analiza studiów przypadków dotyczących wątków kojarzonych z kulturą polską w strukturze nazewnictwa ulic stolic trzech ukraińskich obwodów: Lwowa, Iwano-Frankiwska (do 1962 r. Stanisławowa) i Tarnopola (ryc. 1).

Ryc. 1. Lokalizacja miast na tle obwodów galicyjskich w Ukrainie

¹ Galicja Wschodnia (w okresie międzywojennym Małopolska Wschodnia) to region historyczny Królestwa Galicji i Lodomerii w zaborze austriackim. Nazwa ta jest tożsama z używanym we współczesnej Ukrainie wyrażeniem „Galicja” (jako część Ukrainy Zachodniej wraz z Wołyniem i częścią Polesia). Historycznie w skład Galicji wchodziły też okolice Przemyśla leżące po polskiej stronie. Po II wojnie światowej zapisała się w świadomości Polaków jako element tzw. kresów.

Według ostatniego oficjalnego spisu ludności Ukrainy w 2001 r. populacja miast wynosiła odpowiednio: we Lwowie – 717 803 os., w Iwano-Frankiwsku – 237 686 os., w Tarnopolu – 225 004 os. We współczesnej strukturze etnicznej wymienionych miast przeważa ludność ukraińska (ok. 90% mieszkańców), a następnie rosyjska, polska i żydowska (tabela 1). Największe zróżnicowanie etniczne zidentyfikowano we Lwowie.

Tabela 1. Struktura etniczna analizowanych miast 2001 r.

Narodowość	Struktura etniczna miast (w %)		
	Lwów	Iwano-Frankiwsk (d. Stanisławów)	Tarnopol
Ukraińcy	88,1	92,2	94,1
Rosjanie	8,9	6,0	3,4
Polacy	0,9	0,3	0,3
Żydzi	0,3	0,1	0,1
Inni	1,8	1,4	2,1

Wykorzystano oficjalne dane ze spisu ukraińskiego z 2001 r. Nieoficjalne szacunki polskie i ukraińskie bardzo się różnią, odpowiednio zawyżając lub zaniżając liczbę Polaków.

W rezultacie zmian ustrojowych i etnicznych doszło także do przerywania ciągłości urbanonimii kommemoratywnej, nacechowanej związkami z daną kulturą, narodem czy ideologią. Każdej zmianie władzy w Galicji Wschodniej towarzyszyło eliminowanie nazw uznawanych przez nowych gospodarzy za niezgodne z obecną polityką czy kontrowersyjne (Wallis 1967, 103). Proces ten odbywał się podług hasła *cuius regio, eius historia* („czyja władza, tego historia”) – zmodyfikowanej przez Y. Hrytsaka i V. Susaka (2003, 151) maksymy *cuius regio, eius religio* („czyja władza, tego religia”). Na gruncie częstych zmian urbanonimii Lwowa przedstawili oni przekonanie, że:

Nazwy ulic [...] mogą być odczytywane jako tekst lub nawet swoisty podręcznik, skupiający uwagę na najbardziej chwalebnych i najbardziej tragicznych okresach narodowej historii, ukazujący bohaterów albo przypominający nam o narodowych męczennikach (Hrytsak | Susak 2003, 141).

W badaniach oparto się na metodzie inwentaryzacji nazw ulic (hodonimów) i placów (agoronimów) przeprowadzonej na podstawie danych z planów miejskich wydawanych w ciągu ostatnich 30 lat, wiadomości prasowych i dokumentów miejskich. Ze względu na odmienną specyfikę przestrzeni i praktykowanej w nich polityki pamięci każde miasto opisano osobno. Następnie przy pomocy metody analizy porównawczej zestawiono ze sobą podobieństwa i różnice w strukturze nazewniczej badanych miast. Podczas opracowywania tabel przyjęto klasyfikację

nazewnictwem zawierającą grupę nazw niekommemoratywnych i *kommemoratywnych*, w której to – za K. Handke (1970, 2011) – wyodrębniono kilka typów nazw upamiętniających: daty, fakty historyczne, organizacje, osoby i inne elementy kultury². Wskazaną metodykę zastosowano ze względu na postawiony w tekście problem badawczy, jakim jest istota zjawiska występowania polskich wątków semantycznych wśród istniejącej urbanonomii o charakterze *kommemoratywnym* w przestrzeni Lwowa, Iwano-Frankiwska i Tarnopola.

1. Klimat polityczny w Galicji Wschodniej jako kontekst obecnej ukraińskiej polityki pamięci

Rzeczywistość polityczna i społeczna Galicji Wschodniej różni się od reszty państwa ukraińskiego, co jest kontynuacją trendu widocznego w poprzednich okresach historycznych tego obszaru³. Rozwój społeczny Ukraińców galicyjskich w XIX w. odbywał się w zupełnie innych realiach niż pozostałych Ukraińców, gdyż pierwsi w momencie formowania się narodu żyli pod panowaniem Habsburgów, a drudzy Imperium Rosyjskiego. W przypadku ewolucji społeczeństwa Galicji determinowało to większy związek z ogólnie pojmowaną kulturą zachodniej Europy, a dzięki prawodawstwu austriackiemu aktywizowało tę społeczność daleko bardziej niż rosyjskie samodzierżawie w Kijowie czy Charkowie (Mizgalska 2014). Galicja wyróżniała się także religijnie – o ile Rosjanie dążyli do unicestwienia grekokatolicyzmu (będącego, zaraz po języku ukraińskim, najważniejszym czynnikiem indywidualizującym Ukraińców), przywracając prawosławie, o tyle Austriacy nie stawiali grekokatolikom żadnych przeszkód. Jednak przewodnia rola Polaków w ramach autonomii galicyjskiej (od 1867 r.) i brak ich woli co do pełnego włączenia Ukraińców w życie polityczno-społeczne poskutkowały konfliktem polsko-ukraińskim (Rubacha 2012). Ponadto tradycja narodowościowa Ukraińców galicyjskich nieco różni się od pozostałej części Ukrainy z uwagi na powołanie odrębnego od władz kijowskich państwa w 1918 r.⁴ Zarówno polityka jednych i drugich wobec Ukraińców była zróżnicowana i ewoluowała (Stoczewska 2013).

² Wskazane typy nazw pamiątkowych przyjęto z uwagi na ich adekwatność do problematyki polityki pamięci w ramach upamiętniania elementów kultury ważnych dla narodu ukraińskiego miejscowym nazewnictwem. Jednocześnie autorzy nie podejmują się próby utworzenia statystyki nazw w podziale na związane z jakąkolwiek narodowością, przede wszystkim ze względu na wieloznaczność uznawania narodowości poszczególnych postaci. Kwestię tę omówiono, odwołując się do konkretnych przykładów w badanych miastach.

³ Retrospektywnie wliczając okres sowiecki (1944-1991 oraz 1939-1941), niemiecki (1941-1944), polski (1919-1939), efemeryczny ukraiński (1918-1919) czy austriacki (1772-1918).

⁴ W wyniku I wojny światowej powstały dwa państwa ukraińskie: Ukraińska Republika Ludowa (URL), ze stolicą w Kijowie, i Zachodnioukraińska Republika Ludowa (ZURL), ze stolicą we Lwowie (do wyparcia Ukraińców przez polskie wojsko 22 listopada 1918 r.), Tarnopolu (do końca 1918 r.) i Stanisławowie (do końca czerwca 1919 r.). ZURL kontrolowała znaczną część obszaru

W latach międzywojennych Galicja miała zostać objęta szeroką autonomią dla ludności ukraińskiej, jednak wszystkie próby kompromisu wysyłane przez polskie władze lub ugodowe środowiska ukraińskie były niszczone atakami polskich i ukraińskich radykałów (m.in. morderstwo Tadeusza Hołówki). II wojna światowa skutkowałą najpierw okupacją sowiecką (1939-1941) i następnie niemiecką (1941-1944), podczas których dochodziło do wstępnej depolonizacji, a w trakcie rządów nazistowskich niemal do całkowitej eksterminacji ludności żydowskiej.

Po II wojnie światowej obszar ten został włączony w skład Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej jako część ZSRR. Wówczas doszło do wypędzenia prawie wszystkich Polaków (przesiedlenia na nowe terytorium Polski trwały do końca lat 50.). Ekspatriowano także część miejscowych przedwojennych opozycjonistów oraz zdławiono antyradzieckie powstanie Ukraińskiej Powstańczej Armii. W ich miejsce przybyli Rosjanie i Ukraińcy z innych regionów Ukrainy (na początku lat 50. rosyjska ludność Lwowa stanowiła ok. 50% mieszkańców miasta). Pozostali na miejscu Ukraińcy galicyjscy skutecznie opierali się sowietyzacji (podobnie jak Wołyń), co widać po poparciu dla kandydatów partii prawicowych lub „prozachodnich” w każdych kolejnych wyborach powszechnych (Olszański 2013, 9 in.).

Zastanawiać może także obecny stosunek ukraińskich Galicjan do Polaków i Polski. Według badań Centrum im. Juliusza Mieroszewskiego to właśnie na terenie Galicji jest najmniejsze zaufanie do Polaków (podobnie na Wołyniu i Polesiu). Ma to prawdopodobnie związek z faktem pamiętania rządów polskich, kojarzonych jako negatywne, i przekazywanych wspomnień z tego okresu kolejnym pokoleniom. Dane z sierpnia 2022 r. opublikowane ww. raporcie, dotyczące zmian wizerunkowych Polaków w oczach Ukraińców po inwazji rosyjskiej, informują, że właśnie na terytorium Galicji zmienił się on w najmniejszym stopniu (notabene wszędzie ów wizerunek uległ poprawie). To samo badanie wskazuje także na niewiedzę Ukraińców w temacie rzezi wołyńsko-galicyjskiej z lat 1943-1944 (Polska i Polacy 2022).

2. Ukraińska polityka pamięci po 1991 r.

Okolo połowy lat 90. polityka pamięci w kwestii symbolicznej była w swej istocie antykomunistyczna (Jędraszczyk 2021). Ukraińcy przyjęli siedem zasad głównych dekomunizacji, a jedną z najważniejszych miała być tendencja do zwracania nazw historycznych, co w Galicji okazało się niewykonalne z powodu całkowitej zmiany państwowej i głębokich przemian etnicznych w stosunku do okresu sprzed władzy sowieckiej (Hrytsak | Susak 2003, 151-159). Ponadto postrzeganie przeszłości przez Ukraińców ze wschodu i zachodu kraju było dwubiegunowe: w Galicji, tak jak

Galicji Wschodniej do 18 lipca 1919 r., kiedy to całe terytorium państwa ukraińskiego zostało zajęte przez Polaków (warunkiem ententy było nadanie Galicji Wschodniej autonomii).

w państwowej polityce pamięci, komunizm traktowano jako zjawisko negatywne, natomiast na wschodzie Ukrainy (m.in. w Donbasie) dawny ustrój niemalże gloryfikowano. Z tego oraz innych powodów (m.in. tabuizacji reżimu sowieckiego czy jego odmiennej percepcji) dopiero po upływie następnej dekady zaczęto budować ukraińską politykę pamięci, podważając wzorce radzieckie czy radziecko-rosyjskie (Marples 2007, 263-264). W jej ramach wytyczono kilka głównych orientacji związanych z kształtowaniem się tożsamości narodu ukraińskiego, czyli z okresu Rusi Kijowskiej, kozaczyzny, hetmanatu, ewolucji narodotwórczej z XIX w., Hołodomoru, walk o niepodległość w okresie wojen światowych, konfliktu OUN-UPA, sowietyzacji i wypadku czarnobylskim (Olszański 2009). Szczególne dla desowietyzacji przestrzeni były działania odgórne inicjowane przez prezydenta W. Juszczenkę, m.in. przyjęcie ustawy O Hołodomorze lat 1932-1933 na Ukrainie w 2006 r., wedle której Wielki Głód uznano za ludobójstwo. Skutkiem tego były ogólnokrajowe działania usuwania z przestrzeni pomników i nazw ku pamięci winnych tej zbrodni (m.in. Stalina, Postyszewa, Mołotowa, Kosiora).

Podczas kadencji Juszczenki w przestrzeniach ukraińskich miast praktykowano raczej zaznajamianie i oswajanie przy pomocy urbanonimii z postaciami, wydarzeniami czy datami kojarzonymi z ukraińskością niż całkowite usuwanie elementów rosyjskich. W wielu miastach pojawiły się ulice i place nazywane na cześć postaci i organizacji reprezentujących dany okres ukraińskiej historii, nierzadko kontrowersyjnych (m.in. Petlury, Konowalca, Melnyka, Bandery, Szuchewycza), zwrócono także uwagę na OUN i UPA. Podczas prezydentury W. Janukowycza oddalono się od azymutu przyjętego przez poprzednika. Na wszystkich szczeblach władzy państwa ukraińskiego brakowało skoordynowanych działań w związku z ustalaniem jednolitego kierunku interpretacji przeszłości. Sytuacja uległa zmianie dopiero po Euromajdanie z lat 2013-2014, który przyniósł sporo zmian politycznych i społecznych (m.in. tranzycję polityczną i reformy aparatu państwowego). Wskutek tego w maju 2015 r. prezydent P. Poroszenko podpisał cztery ustawy zwane dekomunizacyjnymi (Pro pravoviy 2015; Pro uvichnennya 2015; Pro dostup 2015; Pro zasudzhennya 2015). Do głównych zmian wprowadzonych za ich pośrednictwem należało radykalne zerwanie z sowiecką narracją historyczną poprzez usuwanie z przestrzeni emblematów radzieckiej władzy, łącznie z urbanonimią (wiele nazw miejscowości, przestrzeni publicznych i obiektów odwoływało się bowiem do komunistów), uczczenie działalności OUN i UPA czy zarządzanie archiwami państwowymi przez Ukraiński IPN⁵. Zdaniem O. Gritsenki (2019, 73-74), transformacja ukraińskiej sfery symbolicznej musiała być bezkompromisowa –

⁵ Wiązały się z tym kontrowersje międzynarodowe – członkowie OUN i UPA brali udział w masowych mordach Polaków, Żydów i Czechów, co spotkało się ze sprzeciwem rządu polskiego i środowisk akademickich (m.in. amerykańskich i ukraińskich). Z perspektywy ukraińskiej działanie to nie było antypolskie, lecz antysowieckie. Próba propagowania tej narracji ostatecznie się nie powiodła.

w innym wypadku dekomunizacja, zwłaszcza na wschodzie i południu kraju, mogłaby trwać kolejne dziesięciolecia, co wiązałoby się z dalszym wpływem tej sfery na kształtowanie postaw społecznych. Na tych przykładach można zaobserwować, że narracje w ukraińskiej polityce pamięci zależą głównie od inicjatyw państwowych i nastrojów społecznych.

Według części humanistów ukraińskich współczesna polityka Ukrainy stoi na trudnym do pogodzenia rozdrożu. Zdaniem A. Portnowa (2011) jest to polityka nacjonalizmu symbolicznego, która tylko pozornie zawiera inkluzywną wielokulturową formę, co w sposób niezamierzony przypomina podobne działania stosowane przez Polaków w latach 20. i 30. Jedyne, co łączy obie drogi kreowania pamięci, to wyraźnie antykomunistyczny i antyrosyjski charakter. Kwestią sporną jest to, jak na kandydaturę Ukrainy do Unii Europejskiej i Paktu Północnoatlantyckiego wpłynęłoby ugruntowanie stanowiska ukraińskiego w zakresie upamiętniania osób i organizacji uznawanych w innych krajach za kontrowersyjne czy wręcz obraźliwe.

3. Wyniki analiz

3.1. Lwów

W 2022 r. zidentyfikowano w mieście 1246 nazw ulic i placów (tabela 2), spośród których 573 (46,99%) pełniły funkcję kommemoratywną. W zbiorze tym znalazły się nazwy upamiętniające: fakt historyczny (4 nazwy – 0,32%), organizacje (2 nazwy – 0,16%), osoby (566 nazw – 45,43%) i niejednoznaczny element kultury (1 nazwa – 0,08%).

Tabela 2. Nazewnictwo ulic i placów we Lwowie – stan na 1 stycznia 2022 r.

Hodonimy i agoronimy	Liczba nazw	Udział procentowy
Upamiętniające fakt historyczny	4	0,32
Upamiętniające organizacje	2	0,16
Upamiętniające osoby	566	45,43
Upamiętniające niejednoznaczny element kultury	1	0,08
Niekommemoratywne	673	54,01
Suma	1246	100

Ulice o nazwach kommemoratywnych znajdują się w różnych częściach miasta, a najwięcej z nich w części śródmiejskiej. Są to arterie o różnym stopniu reprezentacyjności – wiele z najbardziej prestiżowych i w ścisłym centrum upamiętnia wydarzenia i postacie ważne dla kultury ukraińskiej. Nazw ulic i placów odwołujących się do kultury polskiej zidentyfikowano od 25 do 40 (stan w styczniu 2022 r.) w zależności od przyjętej definicji polskości (ok. 440 zawierało elementy kultury ukraińskiej, a ok. 50 rosyjskiej) (Denda 2008). Ich liczba jest

związana ze zmianą po 1945 r. ok. 85% nazw, a tym samym finalizacją przerwanej w latach 1941-1944 sowietyzacji nazewnictwa (Kaltenberg-Kwiatkowska 2011, 150). Wskutek tego niewiele ulic w początkach istnienia niepodległej Ukrainy nosiło nazwy niezmienione od czasów polskich, na dodatek związane w jakimkolwiek stopniu z polskością. Wiele nazw nawiązujących do kultury polskiej to pozostałości, które nie zostały zmienione po przejęciu miasta przez ZSRR. Sowieci pozostawili nazwy niewzbudzające negatywnych według nich skojarzeń politycznych, czyli upamiętniające m.in. pisarzy (Marię Konopnicką, Gabriellę Zapolską, Juliusza Słowackiego), malarzy (Jana Matejkę, Henryka Siemiradzkiego), kompozytorów (Stanisława Moniuszkę, Fryderyka Chopina) i, co ciekawe, postać polityczną (Tadeusza Kościuszkę). Dodatkowo w 1946 r. antroponimami uhonorowano Tadeusza Boya-Żeleńskiego i Stefana Banacha (obaj mieszkali i zmarli we Lwowie). W latach 90. przywrócono ulicom nazwy: Aleksandra Fredry, Sebastiana Klonowicza i Gabrieli Zapolskiej oraz nadano nową, Aleksandra Czołowskiego. Na pamiątkę wizyty Jana Pawła II w Ukrainie w czerwcu 2001 r. nazwano jedną z ulic, a także park⁶ (postać papieża interpretowana jest w krajach innych niż Polska jako zwierzchnik Kościoła Rzymskokatolickiego i Kościoła greckokatolickiego, w Polsce nacisk semantyczny kładzie się na narodowość papieża). Ranga tych ulic jest zróżnicowana – są to lokalne drogi osiedlowe (Zapolskiej, Siemiradzkiego) i główne miejskie arterie (Kopernika, Kochanowskiego), co wiąże się z nadawaniem nazw ulicom, które w jakiś sposób związane były z uhonorowanymi lwowianami (np. Boya-Żeleńskiego na Wzgórzach Wuleckich, gdzie zginął, czy Fredry i Zapolskiej, gdzie zamieszkiwali).

Wobec przyjętej polityki ukrajinizacji i dekomunizacji z uwzględnieniem, że nowe i restytuowane nazwy semantycznie nieukraińskie nie mogły być antyukraińskie, nie było szans na przywrócenie większej liczby nazw z elementami polskości stanowiących przed II wojną światową ok. 40-45% wszystkich nazw (Hrytsak | Susak 2003, 151-153). Z innej perspektywy – liczba urbanonimów związanych z polskością uległa niemal podwojeniu z 9 w 1986 r. do 17 w 1997 r. (z tendencją wzrostową) (Hrytsak | Susak 2003, 156). W lwowskiej radzie miejskiej, zwłaszcza wśród polityków o poglądach euroatlantyckich, stale powraca dyskusja na temat honorowania nazewnictwem ulic i placów innych wybitnych polskich lwowian i Galicjan, m.in. Zbigniewa Herberta i Stanisława Lema (postrzeganego w Ukrainie przez dłuższy czas nie jako Polaka, a lwowianina)⁷. Jedną z ostatnich zmian było nazwanie w 2018 r. placu przed polskim konsulem imieniem lwowianina, Jacka

6 <https://web.archive.org/web/20140601094357/http://litopys.com.ua/encyclopedia/transformats-yn-protsezi-drugo-polovini-90-kh-rr/derzhavniy-v-zit-papi-rimskogo-oanna-pavla-/> (dostęp: 29.08.2022).

7 <https://kresy.pl/wydarzenia/regiony/ukraina/we-lwowie-bedzie-plac-stanislawy-lemy/?fbclid=IwAR3FpAp7UCQhJmflbP59Fz0PhPoewWJ13TH3pbZ-hjJmNnNpVVL7J1FwS60> (dostęp: 17.09.2022).

Kuronia, propagatora pojednania polsko-ukraińskiego i ministra pracy w III RP. Jest to jedyny przypadek, gdy we Lwowie nazwano ulicę personaliami polskiego polityka po 1991 r. Po agresji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. władze miast ukraińskich postanowiły dokończyć proces dekomunizacji rozwinięty o derusyfikację, skutkiem czego we Lwowie do końca sierpnia 2022 r. zmieniono 25 nazw. W kontekście niniejszej analizy przyniosło to zmiany w postaci zastąpienia ulicy Michaiła Łomonosowa imieniem polskiej podwójnej noblistki, Marii Skłodowskiej-Curie⁸.

3.2. Iwano-Frankiwnsk

Według danych z 1 stycznia 2022 r. w Iwano-Frankiwnsku (dawnym Stanisławowie), funkcjonowały 393 hodonimy i agoronimy (tabela 3), a udział nazw pamiątkowych wyniósł 58,78% (231 nazw). Wśród nich znalazły się nazwy upamiętniające: fakt historyczny (1 nazwa – 0,26%), daty (2 nazwy – 0,51%), organizacje (12 nazw – 3,05%) i osoby (216 nazw – 54,96%).

Tabela 3. Nazewnictwo ulic i placów w Iwano-Frankiwnsku – stan na 1 stycznia 2022 r.

Hodonimy i agoronimy	Liczba nazw	Udział procentowy
Upamiętniające fakt historyczny	1	0,26
Upamiętniające daty	2	0,51
Upamiętniające organizacje	12	3,05
Upamiętniające osoby	216	54,96
Niekommemoratywne	162	41,22
Suma	393	100

Ulice o nazwach pamiątkowych mają różne rangi i rozproszone są na obszarze całego miasta, jednak ich odsetek jest znacząco wyższy niż w pozostałych badanych miastach (o ok. 10 punktów procentowych). Spośród ulic kommemoratywnych 8 miało semantyczne elementy polskości (przy czym ok. 180 nawiązywało do ukraińskości, a ok. 30 do innych narodowości, w tym rosyjskiej). Wśród nich znajdowały się nazwy upamiętniające: najwybitniejszych przedstawicieli polskiej kultury i nauki (Kopernika, Mickiewicza, Chopina), twórców istotnych dla kultury i stosunków polsko-ukraińskich (Matejki, Karpińskiego), lwowskiego profesora (Dziwińskiego) oraz wydarzenie historyczne (bitwę pod Grunwaldem). Wszystkie wymienione nazwy pozostały w tym samym miejscu, z wyjątkiem Franciszka Karpińskiego, która została przeniesiona ze ścisłego centrum dawnego Stanisławowa

⁸ https://zaxid.net/lviviani_progosovali_za_pereymenuvannya_shhe_25_vulits_rezultati_n1547326; https://zaxid.net/lvivska_miskrada_pogodila_pereymenuvannya_pershih_vosmi_vulits_n1545473 (dostęp: 17.09.2022).

na odległe przedmieścia, a dodatkowo jedną z nazw upamiętniono Jana Pawła II. O tym, jak skomplikowane są losy galicyjskich ulic, świadczyć może ulica Bohuńska, która upamiętniała nie Iwana Bohuna, lecz sowiecki pułk o nazwie „Bohun”.

W przestrzeni toponimicznej Iwano-Frankiwska również zostały podjęte działania derusyfikacyjne i dekomunizacyjne (zmieniono np. ulicę nierosyjskiego komunisty, Romaina Rollanda), które finalnie nie poskutkowały przywróceniem żadnej historycznej nazwy przemianowanym ulicom. W 2021 r. zmieniono 3 nazwy, natomiast wskutek agresji Rosji w 2022 r. na Ukrainę kolejnych 25 ulic. Usunięto nazwy ku pamięci rosyjskich pisarzy i twórców (m.in. Dostojewskiego, Tołstoja, Lermontowa, Czechowa, Czajkowskiego, Repina) oraz naukowców (m.in. Sieczenowa, Mendelejewa, Dokuczajewa, Przewalskiego, Akademika Sacharowa)⁹. Nowe nazwy powołane w miejscu poprzednich upamiętniają m.in. bohatera Niebiańskiej Sotni i śpiewaka, Wasyla Slipaka, postaci kontrowersyjne z uwagi na działalność w UPA i OUN (m.in. Wołodymyra Malkosza, Eustachia Dzhanjalasa, Mykołę Arsenicha-Bierezowskiego), a także honorowego obywatela Iwano-Frankiwska i weterana Waffen SS-Galizien, Mychajłę Mułyka (podobnie do Tarnopola, o czym poniżej). Co istotne, miejskim nazewnictwem upamiętniono obrońców Ukrainy w trwającym obecnie konflikcie (m.in. Bohaterów Mariupola, Chersonia, Charkowa, Ochtyrki). Podobnie derusyfikacją i dekomunizacją objęto ulice na obszarach aglomeracji iwanofrankiwskiej, gdzie w miejsce postaci rosyjskich upamiętnieni zostali Stepan Bandera i Roman Szuchewycz, inni żołnierze UPA czy Andrzej Szeptycki¹⁰.

3.3. Tarnopol

W styczniu 2022 r. w Tarnopolu zidentyfikowano 297 ulic i placów (tabela 4), z czego charakter kommemoratywny miały 143 (48,49%). Spośród tego zbioru wyróżniono nazwy upamiętniające: datę (1 nazwa – 0,34%), organizację (3 nazwy – 1,01%) i osoby (140 nazw – 47,14%).

Tabela 4. Nazewnictwo ulic i placów w Tarnopolu – stan na 1 stycznia 2022 r.

Hodonimy i agoronimy	Liczba nazw	Udział procentowy
Upamiętniające daty	1	0,34
Upamiętniające organizacje	3	1,01
Upamiętniające osoby	140	47,14
Niekommemoratywne	153	51,52
Suma	297	100

⁹ https://zaxid.net/v_ivano frankivsku pereymenuvali_25_vulits_iz_rosiyskimi_nazvami_n1540894 (dostęp: 17.09.2022).

¹⁰ https://zaxid.net/v_ivano frankivsku pereymenuvali_25_vulits_iz_rosiyskimi_nazvami_n1540894 (dostęp: 17.09.2022).

Ulice o nazwach pamiątkowych przeważają w obrębie Starego Miasta, jego zachodnim sąsiedztwie i na zachodnich rubieżach, w związku z czym różnią się pod względem reprezentacyjności. Spośród zbioru nazw kommemoratywnych 6 upamiętniało Polaków (ok. 120 Ukraińców, a ok. 17 osób innych narodowości, głównie Rosjan) i były to nazwy pochodzące jeszcze sprzed II wojny światowej. Są to ulice: Brücknera, Kołłątaja, Kopernika, Moniuszki, Słowackiego i Chopina, które zlokalizowane są w obszarze okalającym teren miasta lokacyjnego. Warto nadmienić, że jest to jedno z dwóch analizowanych miast, w których urbanonimem upamiętniono 14. Dywizję Grenadierów Waffen SS-Galizien („Hałyczyna”)¹¹.

Mimo działań dekomunizacyjnych i derusyfikacyjnych po 1991 r. nie przywrócono żadnej nazwy związanej w jakikolwiek sposób z kulturą polską. W samym 2022 r. na fali emocji związanych z wojną obronną przeciwko Rosji zmieniono nazwy 13 ulic. Upamiętniono zarówno osoby wcześniej zasłużone (m.in. Olenę Teligę, Darię Vikońską, Iwana Gawdydę), jak i bohaterów obecnej wojny z Rosją. Oprócz tego po konsultacjach z miejską komisją toponimiczną skonkretyzowano nazewnictwo części ulic, w tym Moniuszki (doprecyzowano nazwę ulicy Stanisława Moniuszki)¹².

4. Komentarz do wyników

W przestrzeni badanych miast, na kanwie wielokrotnych w XX w. zmian przynależności państwowej Galicji Wschodniej, zaszły dwa ważne procesy toponimiczne: 1) depolonizacja połączona z sowietyzacją w latach 40. oraz 2) dekomunizacja połączona z ukrainizacją w latach 90. Autorzy podkreślają, że jednoznaczne stwierdzenie uznania za polskie, ukraińskie, żydowskie czy rosyjskie jest niezwykle trudnym zadaniem lub wręcz niemożliwym. Pozornie łatwa klasyfikacja stwarza tym większe problemy, im głębiej badacz zacznie analizować biografie, pochodzenie i działalność poszczególnych osób i wydarzeń (mniej problematyczna jest działalność organizacji). W perspektywie polityki pamięci danego narodu jest to kwestia subiektywna, której nie należy sprowadzać do postaci obiektywnej, dlatego aby zminimalizować ryzyko błędów, warto posiłkować się semantyką narodowościową urbanonimów. Należy podkreślić, że inaczej wygląda polskość w wydaniu galicyjskim, śląskim czy mazowieckim. Per analogiam, inaczej wygląda ukraińskość w wydaniu galicyjskim, zaporoskim czy donbaskim.

¹¹ To jednostka wojskowa, która według historiografii wielu krajów europejskich, zwłaszcza Polski i Rosji, odpowiedzialna jest za szereg zbrodni wojennych. Z kolei ukraińska historiografia konsekwentnie próbuje udowodnić jej niewinność, podkreślając m.in. ustalenia komisji Deschena z 1986 r.

¹² https://lb.ua/society/2022/07/11/522856_ternopoli_pereymenuvali_13_vulits.html (dostęp: 15.09.2022).

Poszczególne narody (jako zbiorowość) i ich członkowie (w tym badacz) może inaczej zakwalifikować chociażby Adama Mickiewicza, do którego jednocześnie przyznają się Polacy (pisał po polsku), Litwini (pochodził z litewskiej szlachty) i Białorusini (wychował się w Nowogródku). Trudno więc stwierdzić, czy ulica nazwana jego imieniem ma upamiętniać element kultury polskiej, litewskiej czy białoruskiej. Interpretacja danej narodowości jest więc kwestią uznaniową, choćby w obecnie prowadzonych działaniach derusyfikacyjnych zintensyfikowanych po inwazji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. Biorąc to pod uwagę, zauważono podobieństwo obecnej ukraińskiej polityki pamięci do działań prowadzonych przez Polaków w okresie międzywojennym (analogicznie do obszaru) lub polityk ogółu państw europejskich (analogicznie do problemu).

W kontekście nazewnictwa kommemoratywnego analizowanych miast można wyróżnić nazwy upamiętniające – według polskiej narracji historycznej – postacie, wydarzenia i organizacje kontrowersyjne. Mowa tu o ulicach nazwanych na cześć osób związanych z OUN i UPA (Stepan Bandera, Roman Szuchewycz), terrorystów i zamachowców (Myrośław Siczyński, Dmytro Daniłyszyn) oraz formacji wojskowych kolaborujących z III Rzeszą (14. Dywizja Grenadierów Waffen SS-Galizien w Iwano-Frankiwsku i Tarnopolu, upamiętniona pod nazwą „Ukraińskiej Dywizji”). Kontrowersja polega na dywergencji postrzegania owych postaci – prowadzili oni działania antypolskie, jednak z punktu widzenia ukraińskich Galicjan walczyli o niepodległość i władzę narodu ukraińskiego nad terenami uważanymi przez nich za ich własne, szczególnie ważnych przy desowietyzacji. Jest to jednak marginalna część wszystkich nazw ulic pamiątkowych, nie mówiąc już o zbiorze wszystkich nazw. Wiele nazw kommemoratywnych odwołuje się do długiej tradycji ukraińskich prób uzyskania niezawisłości, dlatego też wśród tego zbioru można zidentyfikować nazwy związane z innymi okresami historii Ukrainy – Rusi Kijowskiej, księstwa włodzimiersko-halickiego, powstań kozackich, hetmanatu, a także Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL). Obecnie trwa kolejne przesilenie historyczne (wojna obronna przeciwko Rosji), które już zaczyna być upamiętniane tak jak inne wydarzenia i postacie historii najnowszej Ukrainy – zwłaszcza dotyczące rewolucji Godności z lat 2013-2014. Warto jednak zaznaczyć, że wszystkie polskie relikty nazewnicze ulic, które pozostawiono w okresie władzy sowieckiej, nadal funkcjonują we współczesnej Ukrainie, a wszelkie próby dalszej ukrainizacji krajobrazu symbolicznego dotyczą wymazywania symboli rosyjskich lub komunistycznych. Polskie wątki nazewnicze stanowią najliczniejszą nieukraińską reprezentację, co może być uważane za swego rodzaju szacunek do przeszłości i ukłon w stronę nielicznej już polskiej mniejszości.

Podsumowanie

Podsumowując badane zagadnienie, na terenie miast obwodowych współczesnej Galicji można dostrzec kilka kierunków działania lokalnych polityków w zakresie zarządzania urbanonimią poszczególnych miast, przy czym przywracanie czy nadawanie nowych nazw związanych z kulturą polską wydaje się sprawą drugorzędną. Bardziej istotne działania obejmują restytucję niektórych nazw ulic sprzed 1939 r. w celu przywrócenia im ciągłości historycznej. Działania te powiązane są ze wzmożoną derusyfikacją i dekomunizacją nazewnictwa ulic i placów, które często skutkują przywróceniem nazwy niekomemoratywnej. Innym kierunkiem jest nadawanie ulicom i placom, których nazwy odwołano w toku powyższych działań, nowych nazw związanych z ruchem nacjonalistycznym lub z poległymi w trwającej wojnie obronnej z Rosją.

Ukraińcy stanowią dziś od 90 do 95% ludności Galicji, przez co miejscowi Polacy, a także środowiska kresowe, nie mogą liczyć na przywrócenie większej liczby dawnych nazw pamiątkowych. Problematyka związana z polityką pamięci w wydaniu polskim i ukraińskim jest niezwykle istotna, zwłaszcza w obliczu trwającego pojednania polsko-ukraińskiego. Trwałość między tymi narodami będzie zależeć od tego, jak stabilne fundamenty będą zbudowane na gruncie analizy wspólnej historii i prowadzenia polityk historycznych. Oprócz nazewnictwa ulic istotna jest także kwestia różnego rodzaju miejsc pamięci – m.in. pomników i cmentarzy. Rekapitulując, bez wspólnego głosu i uznania wzajemnych racji i krzywd nie będzie możliwe budowanie dalekosiężnej przyjaźni.

Bibliografia

- CZERNY, A. (2011), *Teoria nazw geograficznych*. Warszawa.
- DENDA, M. H. (2008), Pamięć miasta – elementy polskie w urbanonimii współczesnego Lwowa. W: *Acta Polono-Ruthenica*. 13, 541-548.
- GRITSSENKO, O. (2019), *Dekomunizatsiya v Ukraïni yak derzhavna politika i yak sotsiokul'turne yavishche*. Kіїв. [Гриценко, О. (2019), *Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище*. Київ.]
- HANDKE, K. (1970), *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*. Wrocław.
- HANDKE, K. (2011), *Dzieje Warszawy nazwami pisane*. Warszawa.
- HRYSYAK, Y. | SUSAK, V. (2003), *Constructing a national city. The case of Lviv*. W: Czaplicka, J. | Ruble, B. A. (eds.), *Composing Urban History and the Constitution of Civic Identities*. Washington | Baltimore | London, 140-164.
- JĘDRASZCZYK, K. (2021), Trzydzieści lat dekomunizacji na Ukrainie. W: *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. 19 (2), 125-145.
- KALTENBERG-KWIATKOWSKA, E. (2011), O oznaczaniu i naznaczaniu przestrzeni miasta. W: *Przegląd Socjologiczny*. 60, 135-165.
- KORZENIEWSKI, B. (2008), *Narodowe i europejskie aspekty polityki historycznej*. Poznań.

- MARPLES, D. R. (2007), *Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapest.
- MIZGAŁSKA, M. (2014), Uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i narodowościowe na terenie Ukrainy Zachodniej w II połowie XIX wieku. W: *Ictopychnyy arkhiv [Історичний архів]*. 13, 78-85.
- OLĘDZKA, J. (2017), Konflikty pamięci a geopolityka przestrzeni poradzieckiej. W: Dąbrowicz, E. | Larenta, B. | Domurad, M. (red.), *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*. Białystok, 337-345.
- OLSZAŃSKI, T. A. (2009), *Ukraińska polityka historyczna*. Warszawa.
- OLSZAŃSKI, T. A. (2013), *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w państwie ukraińskim*. Prace Ośrodka Studiów Wschodnich. 43. Warszawa.
- Polska i Polacy (2022), *Polska i Polacy oczami Ukraińców. Raport Centrum Mieroszewskiego z badań opinii publicznej na Ukrainie*. Warszawa.
- PORTNOW, A. (2021), *Ukraińskie wojny pamięci*. W: <https://wiedz.pl/2021/08/24/ukrainskie-wojny-pamieci/> (dostęp: 8.01.2022).
- Pro dostup (2015), Pro dostup do arkhiviv represivnikh organiv komunistichnogo totalitarnogo rezhimu 1917-1991 rokiv. Vidomosti Verkhovnoi Radi (VVR). 26, 218. [Про доступ (2015), Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. Відомості Верховної Ради (BBP). 26, 218.]
- Pro pravoviy (2015), Pro pravoviy status ta vshanuvannya pam'yati bortsiv za nezalezhnist' Ukraïni u XX stolitti. Vidomosti Verkhovnoi Radi (VVR). 25, 190. [Про правовий (2015), Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. Відомості Верховної Ради (BBP). 25, 190.]
- Pro uvichnennya (2015), Pro uvichnennya peremogi nad natsizmom u Drugiy svitoviy viyni 1939-1945 rokiv. Vidomosti Verkhovnoi Radi (VVR). 25, 191. [Про увічнення (2015), Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років. Відомості Верховної Ради (BBP). 25, 191.]
- Pro zasudzhennya (2015), Pro zasudzhennya komunistichnogo ta natsional-sotsialistichnogo (natsist-s'kogo) totalitarnikh rezhimiv v Ukraïni ta zaboronu propagandi ikhn'oi simvoliki. Vidomosti Verkhovnoi Radi (VVR). 26, 219. [Про засудження (2015), Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Відомості Верховної Ради (BBP). 26, 219.]
- RUBACHA, J. (2012), *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918-1919*. W: *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 3, 171-189.
- SCHINDLER, J. (2011), *Kultura jako pamięć, upamiętnianie, pamiętanie i rozpamiętywanie*. W: *Prace Kulturoznawcze*. 12, 273-286.
- STOCZEWSKA, B. (2013), *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej Od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*. Kraków.
- SZACKA, B. (2006), *Przebudowa ustrojowa i pamięć przeszłości*. W: Wasilewski, J. (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*. Warszawa, 405-428.
- SZPOCIŃSKI, A. (2008), *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*. W: *Teksty Drugie*. 4, 11-20.
- WALLIS, A. (1967), *Socjologia wielkiego miasta*. Warszawa.

